
Demokracija i karizma

ROBERT BLAŽEVIĆ*

Sažetak

Termin karizma najprije se počinje rabiti u teološkim spisima. U starozavjetnoj literaturi taj se termin pojavljuje samo dva puta. U Novom zavjetu se, međutim, pojavljuje sedamnaest puta. Rabi ga sv. Pavle, između ostaloga, u Prvoj poslanici Korinćanima, u Poslanici Rimljanima, u Drugoj poslanici Korinćanima. U političkom kontekstu riječ karizma se napose rabi prilikom analize nacionalsocijalističkih i staljinističkih režima. Karizmatička legitimacija je ponajprije obilježje raznih tipova diktatura, a ne demokratske, ustavne države. Vjerojatno je i zbog toga nazočna negativna slika karizmatičkog konteksta u većem dijelu suvremene društvene teorije.

1. Dvadeseto stoljeće će, između ostaloga, biti zapamćeno kao stoljeće stabiliziranja liberalno-demokratskih poredaka u razvijenim društvima Zapada, ali i kao doba u kojem su etablirani totalitarni poretci — nacionalsocijalizam (fašizam) i staljinizam. Za ove se poretke napose povezuje karizma i karizmatička legitimacija, unatoč tomu što je niz karizmatika (npr. Roosevelt, J. F. Kennedy) djelovalo i u okviru ustavne, demokratske države koju obilježavaju bitno drukčiji mehanizmi legitimacije, u načelu nespojivi s karizmatičkim. Naime, liberalno-demokratsku državu karakteriziraju univerzalistički i formalizirani mehanizmi i procedure, bez kojih ne bi postojala mogućnost djelovanja naroda (puka) kao suverenog nositelja vlasti. Procedura je relevantna, kako prilikom izbora zastupnika u parlament tako i prilikom odlučivanja u parlamentu. Osim procedura, legitimacija vlasti u liberalno-demokratskim poretcima se, po samorazumijevanju, mora temeljiti na “vladavini prava” i “pravnoj državi”. Vladavina prava znači depersonalizaciju vlasti, odnosno zamjenu osobne podčinjenosti ličnosti vladara (gospodara) bezličnom zakonu. Pravna država pak pretpostavlja konzekventnu “podjelu vlasti”, koja je njezin bitni element, na međusobno organizacijski i funkcijski razdvojene zakonodavnu, izvršnu i sudbenu funkciju, koje se uzajamno kontroliraju i ograničavaju. (Usp. Blažević, 1995.: 112 i d.) Karizmatička legitimacija se, međutim, konfrontira s prethodno navedenim mehanizmima i procedurama. Za nju su odlučujuće osobine vođe,

* Robert Blažević, docent na Pravnom fakultetu u Rijeci.

vlastodršca, te njegov odnos spram sljedbenicima (pristašama). Taj odnos ima sljedeća svojstva: 1) sljedbenici gledaju vođu kao neku vrstu nadčovjeka; 2) slijepo vjeruju u vodine iskaze; 3) bezuvjetno se podvrgavaju vodnim direktivama za akciju; 4) pružaju vođi neograničenu emocionalnu odanost. (Usp. Willner, 1984.: 8)

2. Weber je prvi sociolog koji sustavno rabi pojam karizma u kontekstu tematiziranja problema legitimne političke vlasti. Karizmom, prema Weberu, valja nazvati osobinu neke ličnosti na osnovi koje ona vrijedi kao iznimna i zahvaljujući kojoj je njezini sljedbenici smatraju obdarenom natprirodnim ili nadljudskim, ne svakom dostupnim, moćima ili osobinama. Takva se osoba smatra bogomdanom ili uzornom i stoga tretira kao vođa. A karizmatička vlast zasniva se na afektivnoj predanosti ličnosti vođe i njezinim božanskim svojstvima, odnosno magičnim sposobnostima, proročkoj snazi ili junaštvu, duhovnoj ili govorničkoj moći. Vlast karizmatika prestaje kad ga njegov bog “napusti”, odnosno kad sljedbenici izgube vjeru u njegovu junačku snagu ili njegovo svojstvo vođe. (Usp. Weber, 1976., t. I: 192 i d.) Koja su bitna obilježja Weberova modela karizmatičke vlasti? Karizmatička vlast se javlja kad nastanu neobične vanjske (npr., političke, ekonomske) ili unutarnje (npr., religiozne) situacije; nastanu pojedinačno ili zajedno i dovedu do odgovarajućih reakcija u društvu. Odlučujuće za važenje karizme je, dakako, priznanje od strane pristaša (sljedbenika), za koje priznanje ima obvezni karakter. Karizmatička vlast je specifično iracionalna u smislu da su joj sva pravila strana. Ona mora stalno “polagati ispit” svoje valjanosti. Izostanak ove provjere i “zakazivanje” karizmatičke vlasti u pogledu blagostanja podvlaštenih dovodi do smanjenja priznanja. Zbog toga je karizmatička vlast labilna, nestabilna. Karizmatički odnos vlasti je emocionalno “uzajednačivanje”, stvaranje emocionalne zajednice. Upravni štab (stožer) karizmatičkog vlastodršca regrutira se sa stanovišta karizmatičke kvalifikacije. Upravljanje se odvija preko *ad hoc* imenovanih koji se, dakako, moraju “ravnati” prema konkretnim uputama karizmatičkog vlastodršca, a ne prema apstraktnim pravnim pravilima. Karizmatička vlast djeluje inovativno; stvara novo pravo i nove zapovijedi koje sljedbenici prihvaćaju na temelju njihova podrijetla. Karizmatička vlast djeluje revolucionarno spram prošlosti; ona ruši tradiciju. Ona je “otuđena” od ekonomskog života u smislu jedne regulirane, racionalne svakodnevne ekonomije. Ako karizmatička vlast poprimi karakter trajnog odnosa, ona onda biva mehanizirana i institucionalizirana, prolazi kroz transformaciju u tradicionalnu ili pak legalnu vlast. (Usp. Goetze, 1977.: 4.)

Kod Webera termin karizma stoji u “izravnom kontinuitetu” sa svojim kršćanskim teološkim smislom, obdarenošću Božjom milošću. Weber, naime, rabi termin karizma, izravno ga izvodeći iz ideje obdarenosti milošću i “širi” ga na obdarenost pojedinca natprirodnim moćima u svakoj religioznoj tradiciji i kulturi. (Usp. Wilson, 1975.: 4) Termin karizma (grč. *hárisma* — milost, dar) najprije se, međutim, počinje rabiti u teološkim spisima. U starozavjetnoj literaturi ta se riječ pojavljuje samo dva puta. U Novom se zavjetu pak pojavljuje sedamnaest puta. Rabi je sv. Pavao, između ostaloga,

u Prvoj poslanici Korinćanima, u Poslanici Rimljanima, te u Drugoj poslanici Korinćanima. Ta riječ se ne rabi u evanđeoskom navještanju, ni u apostolskom propovijedanju. Karizmu je, čini se, teško definirati. U religioznom i teološkom kontekstu termin karizma ima različita značenja: 1) može se odnositi na “svu milost” koja osposobljava jednu osobu za neku službu; 2) može označavati natprirodne darove, kao što su proroštva i ozdravljivanje; 3) karizmatiskim se ponekad označava svako osobno iskustvo o Bogu, za razliku od vjere koja se živi bez obdarenosti takvim iskustvom; 4) termin karizma može katkad označavati sav unutarnji poticaj Duha Svetoga za razliku od izvanjskih obreda i pukih ljudskih napora. (Usp. O’Connor, 1972.-1973.: 4.) Karizme su, međutim, uvijek božanski dar, odnosno darovi Duha koje on dijeli “kome hoće i kako hoće”. Sv. Pavao piše o karizmama u kontekstu “nezdrave situacije” u korintskoj zajednici, napose zbog njihova “individualističkog shvaćanja” karizmatiskih darova. Individualističkom poimanju karizmi sv. Pavao suprotstavlja komunitarno značenje — korist “koju drugi trebaju imati od tih darova Duha”. (Usp. Vugdelija, 1991.: 137.)

Prema sv. Pavlu, svaki kršćanin ima neku karizmu, a obdarenost karizmama kršćanina ne smije privilegirati u odnosu prema ostalim članovima zajednice. “Sam Bog dodjeljuje ljudima u Crkvi različite uloge i za to ih obdaruje različitim darovima. Na taj način osigurava Crkvi njezinu organizaciju i normalan život. Sasvim je očito da tu nije riječ o hijerarhiji vrijednosti, nego o hijerarhiji funkcija, što je posve različito. Stoga nitko ne smije pretendirati na supremaciju vrijednosti. Sve su funkcije važne! Treba samo dobro odigrati svoju ulogu.” (Vugdelija, 1991.: 140.) Po učenju sv. Pavla, karizme su nerazdruživo povezane s ljubavi. Dakako, ljubav je superiorna svim karizmama i one bez ljubavi (agape) nemaju nikakvu vrijednost. (Usp. 1 Kor 1987.: 1083-1084.) Karizmatik mora biti moralan (etičan), inače i nije pravi karizmatik. “Bez ljubavi takva karizmatiska osoba ostaje nitko i ništa. Ponajčešće takve osobe odlaze na stranputicu, u oholost, a njihovi karizmatiski darovi ne koriste izgradnji Crkve, što bi prema Božjem određenju trebali.” (Vugdelija, 1991.: 141.)

U Korintu su dvije karizme bile posebno privlačne: govor u nepoznatim jezicima (u teologiji poznat pod imenom glosolalija) i proroštvo. To su za Korinćane bile najspektakularnije karizme. Osim toga, posebno su uvažavani gnoza (spoznaja) i nadahnuti govor. Pavao, međutim, sučeljuje ljubav (agape) karizmama koje su Korinćani “posebno cijenili”, kao što su: govorenje jezika, prorokovanje, čudotvorna vjera, izuzetna darežljivost i čudesna spremnost na žrtvu. U tom kontekstu karizme možemo podijeliti na dvije skupine: praktične i pneumatske. Među praktične, koje su povezane s funkcijom službe, spadaju funkcije apostola, proroka, učitelja, evanđelista, pastira, a među pneumatske spadaju, npr., služenje, pouka, poticanje, djela milosrđa, mudrosti, znanje, istaknuta vjera, dar ozdravljenja i čudesa, govorenje tuđim jezicima, razlikovanje duhova. Apostolat je “po značenju i važnosti prva karizma među karizmama”. (Usp. Kolarić, 1989.: 137-138.)

Zbog nedostatka ljubavi, prema sv. Pavlu, karizme su postale sredstva “razdora i podjele” u Crkvi. On za karizmatika bez ljubavi najprije kaže da je kao “mjed što ječi ili cimbal što zveči”, a nekoliko redaka potom piše da bi bez ljubavi bio ništa. “Kad bih ljudske i anđeoske jezike govorio, a ljubavi ne bih imao, bio bih mjed što ječi, ili cimbal što zveči. Kad bih imao dar proricanja i znao sve tajne i sve znanje; kad bih imao puninu vjere, tako da bih brda premještao, a ljubavi ne bih imao, bio bih ništa. Kad bih na hranu siromasima razdao sve svoje imanje, kad bih tijelo svoje predao da se sažeže, a ljubavi ne bih imao, ništa mi koristilo ne bi.” (1 Kor, 1987.: 1083.) Sv. Pavao daje prednost proroštvu pred darom jezika, budući da je na liturgijskim skupovima (bogoslужjima) glosolalija neprevediva. A u proroštvu se daje smisao neposredne komunikacije od Boga; ta riječ nosi “pouku i poticaj”. Dobro zajednice, opetovano ističe sv. Pavao, mora imati prednost pred “individualnom slobodom i izgradnjom”. Ono što tvori kršćansko savršenstvo nisu, međutim, karizmatički darovi, nego ljubav. Tko je obdaren karizmama, a nema ljubavi, taj nije kršćanin. (Usp. Vugdelija, 1991.: 156.) Sv. Pavao inzistira na komunitarnoj dimenziji karizmi; bitna je, naime, njihova uloga u korist za “izgradnju” zajednice. Korist pojedinca je sekundarna. Međutim, kršćansko zajedništvo je bilo narušeno u korintskoj zajednici. On kritizira “zavist i oholost” koje su dovele do razdora. Rivalitet i zavist, svadljivost i razdražljivost bile su mane koje “truju i razaraju ljudsko zajedništvo”. Članovi korintске zajednice bili su skloni ispraznom “hvalisanju i nadutosti”. “Ali znanje napuhuje, a ljubav izgrađuje.” (1 Kor, 1987.: 1080.) Ljubav radi u “velikodušnosti i strpljivosti, u poniznosti i prihvaćanju drugoga”. Karizme su vremenite, prolazne, a ljubav ostaje i u budućem svijetu. Sv. Pavao prolaznost karizmi pokazuje na primjeru karizmatičkih darova koje su Korinćani posebno cijenili, a to su proroštvo, dar jezika i gnoza (spoznaja). I u odnosu prema njima ljubav je superiorna. Razlog prolaznosti (vremenitosti) karizmi sv. Pavao vidi u njihovoj “djelomičnosti, ograničenosti i nesavršenosti”. No, dolaskom Kraljevstva Božjeg “nećemo imati potrebu od tih nesavršenih oblika spoznaje i objave Boga. Naprotiv, ljubav neće prestati ni u tom Božjem svijetu jer ona pripada budućoj punini i jer je savršena stvarnost.” (Vugdelija, 1991.: 167.) Samo je ljubav u stanju izgrađivati zajednicu te je stoga superiorna karizmama. Ljubav nije karizma, no ona je ipak “plod Duha”. Odnosno, “izlivena (je) u našim srcima po Duhu Svetomu koji nam je dan”. (Usp. Rim, 1987.: 1066.) Temeljni prigovor sv. Pavla Korinćanima jest što su “apsolutizirali i individualizirali” karizmatičke darove. “Služeći se kriterijem ljubavi (agape), Pavao im pokazuje da je taj njihov stav neosnovan. Za razliku od ljubavi, koja ima vrijednost u sebi samoj, karizme same za sebe ništa ne koriste čovjeku. Po Pavlu, karizmatički darovi mogu biti korisni samo ako su prožeti i kontrolirani ljubavlju u njihovu izvršavanju i ako služe izgradnji zajednice. A ‘izgradnja’ je moguća samo ako se ljubi druge više od vlastitog ‘dara’ i ako se prihvati da taj ‘dar’ bude prosuđivan od zajednice na dobro koje je i darovan.” (Vugdelija, 1991.: 185-186.)

“Najveći karizmatik” u povijesti Crkve je Isus. No, tijekom povijesti Crkve djeluju brojni karizmatici, odnosno karizmatički pokreti. Karizmatici vode asketski život u krajnjem odricanju i siromaštvu. “Povijest Crkve u srednjem vijeku nemoguće je zamisliti bez značajnih i velikih karizmatičkih pokreta. Ovo bismo razdoblje povijesti mogli označiti kao razdoblje prave eksplozije karizmatičkog u Crkvi. Snažno nabujali religiozni pokret, koji je potekao iz redovništva (benediktinski samostan Cluny), uskoro je zahvatio cjelokupni život kršćanskog Zapada, donoseći raznolikost novih oblika redovništva i asketskog života u kleru i među laicima. Velik broj muškaraca i žena zahvaćenih religioznom žarom nasljedovanja Krista, nije u tadašnjem jedinstvenom obliku benediktinskog ranosrednjovjekovnog redovništva nalazio ispunjenje svojih duhovnih težnji. Zato su odlazili u osamu i živjeli kao pustinjaci, dok su drugi putovali naokolo, čineći pokoru i propovijedajući. Njihov životni ideal bio je ‘vita apostolica’, krajnje siromaštvo i dobrovoljno odricanje. Tako je sv. Romualdo (†1027.), karizmatik starokršćanskih razmjera, želio cijeli svijet staviti u jednu jedinu naseobinu pustinjaka.” (Kolarić, 1989.: 139-140.) Prosjački redovi, poput franjevac i dominikanaca, primjer su da se i unutar crkvenih struktura može voditi asketski život. Sv. Franjo Asiški to je, uostalom, najbolje demonstrirao.

U dvadesetom stoljeću valja razlikovati tri faze u genezi karizmatičkog (duhovnjačkog) pokreta: pentekostalni, neopentekostalni i katolički. Pentekostalni ili duhovski (ne duhovni!) pokret nastaje 1901. godine u protestantskoj zajednici u Kansasu, u SAD-u, a odatle se proširio po čitavom svijetu. Neopentekostalni pokret se pak javlja 1956. godine, također u okviru protestantskih zajednica, napose u SAD-u i Engleskoj. Katolički pentekostalizam javlja se 1967. godine u Pittsburghu u SAD-u, te se širi među američkim katolicima. Ovo je gibanje, dakako, usko povezano s protestantskim crkvama u SAD-u. Kod karizmatičara središnje mjesto zauzima molitva; ona je najvažniji sakralni čin u karizmatičkom (duhovskom) pokretu. Svrha molitve je “zduživanje čovjeka s božanstvom”. (Usp. Jukić, 1982.: 140.) Katoličkom pentekostalizmu velik poticaj je dao II. vatikanski koncil (sabor) 1962. godine. Naime, Koncil u Konstituciji o Crkvi (*Lumen gentium*) afirmira karizmatičko u Crkvi. Drugi vatikanski koncil razlikuje izvanredne i jednostavne darove Duha Svetoga. “Osim toga, isti Duh Sveti ne samo da po sakramentima i službama Božji Narod posvećuje i vodi i krepostima ga urešuje, nego svoje darove ‘dijeleći kako hoće’ (1 Kor, 12,11), dijeli među vjernike svakoga staleža također posebne milosti, kojima ih čini sposobnim i spremnim da prime razna djela ili dužnosti korisne za obnovu i veću izgradnju Crkve, prema onomu: ‘Svakomu se daje očitovanje Duha na korist’ (1 Kor, 12,7). Te karizme, bilo najsjajnije, bilo jednostavnije, i više raširene, budući da su osobito prilagođene potrebama Crkve i korisne, treba primiti sa zahvalom i utjehom. Izvanredne pak darove ne treba lakoumno tražiti, niti se preuzetno smiju od njih očekivati plodovi apostolskih djela; ali sud o njihovoj ispravnosti i urednoj upotrebi spada na one koji upravljaju Crkvom, i na koje osobito spada ne ugaziti Duha, nego sve ispitati i zadržati ono što je dobro (...)” (*Lumen gentium*,

1970.: 111.) Predstavnik Trećeg internacionalnog kongresa katoličke karizmatičke obnove primio je Papa Pavao VI. u svibnju 1975. godine. Katolički pentekostalci posebno naglašavaju tri karizme: govor jezicima, milost liječenja i proroštvo. Proroštvo ne znači proricanje budućih događaja, već govorenje i navještanje Evanđelja “uvjerljivo, snažno, osvajalački”. (Usp. Tomić, 1976.: 344.) Katolički karizmatički pokret se nakon 1967. godine proširio u sve zemlje svijeta i danas ima oko 50 milijuna članova. (Usp. Ivančić, 1994.: 157.)

3. U političkom kontekstu termin karizma se napose rabi prilikom analize nacionalsocijalističkih (fašističkih) i staljinističkih režima, odnosno poredaka u kojima prevladava (dominira) “totalitarni duh”. To ne znači da karizmatički imaju irelevantnu ulogu u liberalno-demokratskim poretcima. Ipak, karizmatička legitimacija je ponajprije obilježje raznih tipova diktatura, a ne države s istinskom demokratskom legitimacijom. Vjerojatno je i zbog toga nazočna negativna slika karizmatičkog konteksta u većem dijelu suvremene društvene teorije. Glavnu ulogu pritom nedvojbeno ima Hitler i NSDAP. (Usp. Lindholm, 1990.: 93.)

Neki teoretičari upozoravaju na opasnost psihologizma, odnosno zanemarivanja kulturnog i općedruštvenog konteksta u kojem djeluje karizmatički vlastodržac. Reducirajući problematiku karizme na ličnost vođe i njegove karakterne crte, “otvaraju se vrata” nesporazuma. Odnosno, neodgovarajućeg rasyjetljavanja čitavog problema. (Usp. Goetze, 1977.: 3.) Prije svega je stoga bitno isticanje socioloških dimenzija. Karizmatički se, dakle, ne smije izdvajati iz svoje socio-kulturne sredine. Mora se, između ostaloga, razraditi socio-kulturna i ekonomska uvjetovanost karizme. Prema tomu, sociolozi politike morali bi odgovoriti na pitanje zašto jedno društvo iznjedri karizmatičke poput, npr., Hitlera, Mussolinija, a druge karizmatičke poput, npr., Gandhija, Roosevelta. Ako se ne želi izgubiti sociološka perspektiva, kao bitan činitelj mora se uzeti u razmatranje društveno okružje karizmatičke vlasti. Karizma stoga za istraživača neće označavati kvalitetu ličnosti, već odnos između sljedbenika i vođe. “Ako čovjek gol trči ulicom i objavljuje da samo on može druge spasiti od neposredne predstojeće propasti i odmah zadobije sljedbenike, onda je to karizmatički vođa: uspostavljen je društveni odnos. Ako ne dobije sljedbenike, on je jednostavno luđak.” (Wilson, 1975.: 7.) Karizmatički dolazi kao rušitelj aktualnog političkog i društvenog poretka; on transcendirira postojeća konvencionalna pravila. On dolazi kao “elementarna nepogoda” za postojeći poredak i strukturu vlasti. Karizmatički, nadalje, desankcionira ranije zabranjeno ponašanje, obećava nove slobode, itd.

Jedno od obilježja karizmatičkog fenomena, prema A. R. Willner, jest da sljedbenici u vođi vide “spasitelja”. Vođa se percipira kao osoba koja čini herojska djela; on spašava narod od katastrofa i nevolja. Herojski lik može se “razviti” uspješnom izvedbom “izvanrednog podviga” ili ostvarenja nečeg u “izvanredno visokom stupnju”. Izvanrednost uspjeha je utoliko impresivnija, ukoliko je uspjehu prethodila serija neuspješnih pokušaja da se

cilj ostvari. Daljnji faktor je rizik (stvarni ili prividni). Naime, tijekom čitave povijesti u mnogim kulturama pojam herojstva je nerijetko bio asociran sa smjelošću da se uradi nešto opasno “protiv nepovoljnih izgleda na uspjeh”. Uz to idu još tri opća činitelja koji čine da djelo izgleda riskantno: 1) postojanje zabrana, pravnih i drugih, protiv izvršenja takvog djela; 2) mogućnost ili vjerojatnost osvete nad onima na koje je akt usmjeren ili onima koji bi se osjetili u pogibelji ostvarenjem toga akta; 3) stupanj riskantnosti zavisio bi od “relativne snage onih koji su izazvani ili dovedeni u pogibelj” u usporedbi sa snagom pojedinca ili grupe koji su angažirani u vršenju akta. Element izazova, ovdje u svezi s rizikom, može se također promatrati, drži A. R. Willner, kao autonoman, neovisan element u odnosu na razvoj percepcije heroizma. No, izvanredna djela ne moraju biti vezana za konflikt, već se mogu odnositi na uspješno rješavanje financijske ili druge krize, kao u slučaju F. D. Roosevelta, spašavanje od elementarne nepogode, itd. (Usp. Willner, 1984.: 89-91.)

Kad vođa “inicira akt” koji bi se mogao smatrati izazovom protivniku ili stanovitom *status quo*, ovo ga “može smjestiti u moćan položaj” glede stvaranja herojskog lika. Izazivač je nerijetko slabiji nego izazvani. A slučajevi gdje je to obratno, “mogu se općenito isključiti iz vjerojatnosti herojskog potencijala”. Naime, slabiji izazivač “evocira lik konfrontacije Davida i Golijata” i slične likove iz raznih kultura koje vide heroje u “slabim izazivačima jakih”. Priroda izazova, prema A. R. Willner, također je jedan činitelj u stvaranju herojskog lika. Naime, stupanj u kojem se akt percipira “od kritične važnosti za zainteresirane” odredit će percepciju akta kao “izvanredno herojskog”. Postoji, dakle, “supstancijalna razlika” između akta koji izvodi vođa, bez obzira na to koliko on bio “težak i riskantan”, a koji uglavnom koristi vođi, i “uspješnog okončanja akta” od kojeg korist ima (ili se čini da ima) kolektiv — zajednica, nacionalna grupa ili pak država. Što su onda djela, pita se A. R. Willner, za koja se misli ili je to zaista i slučaj, da koriste zajednici (narodu)? Prema njezinom mišljenju, većina bi se tih djela mogla uvrstiti u četiri kategorije: 1) spas — djela koja oslobađaju ljude iz “neizdrživih uvjeta” ili od opasnosti i prijetnji opasnosti; 2) restauracija, ponovno zadobivanje za narod nečega čega su bili “lišeni” i od čijeg su gubitka “patili”; 3) treća se kategorija može “preklapati” s prve dvije, ali i ne mora; to je “ispravljanje ili osveta flagrantne nepravde ili ozljede”. Napokon, 4) akt koji za narod dovodi do “novog ili neočekivanog dobitka” ili poboljšanja, ili takvog “kakovom su se nadali, ali ga nisu očekivali”. (Usp. Willner, 1984.; 91-92.)

Postoje neke okolnosti u kojima specifična situacija vođe u odnosu prema tipu akta (djela) može “uveličati percepciju herojstva”. Naime, ako je djelo nešto što je, čini se, uključivalo “osobnu žrtvu od strane vođe” ili reflektira stav “najmanje očekivan” od nekoga poput njega, djelo zadobiva dodatnu dimenziju hrabrosti. A. R. Willner tako navodi primjere Gandhija, koji je bio bogati odvjetnik u Južnoj Africi, i Roosevelta koji je potjecao iz jedne od vodećih američkih oligarhijskih obitelji. Daljnji primjer, u našem kontekstu je Tuđman, koji kao bivši general JNA dolazi u konflikt

s tadašnjim režimom i završava u zatvoru. Stoga oni pojedinci “privilegiranog statusa” koji poduzmu “teška i opasna djela” na korist onih drugih, u kojima malo ili ništa mogu dobiti, a možda nešto ili puno toga mogu izgubiti, mogu se smatrati “potencijalno herojskim” baš zato što nije u njihovom “osobnom interesu, ili je čak protivno njemu”, i zato što to ne moraju raditi. Dakako, dobitak ili korist koji proističu iz “herojskog podviga ne moraju biti opipljivi i materijalni”. Oni mogu biti i psihički. Tako djelo restauracije koje uključuje ponovno zadobivanje za narod zemlje koja je “nekad bila njegova”, a potom mu bila oduzeta, jest “opipljiva korist”; restauracija “ponosa i dostojanstva” nakon što je narod bio podvrgnut poniženju osigurava “psihičku korist”. (Usp. Willner, 1984.; 92-93.)

A. R. Willner navedene elemente i njihovu interakciju u procesu karizmatičke legitimacije stvaranjem lika vođe ilustrira primjerima djela koja su izveli Hitler, Gandhi, Roosevelt i Mussolini. U gotovo svim primjerima podvizi su izvedeni brzo nakon stupanja vođe na javnu scenu i zato su za narode tih zemalja ti podvizi mogli biti inicijalni stimulansi za razvoj “karizmatički orijentiranih percepcija” vođa.

Sljedbenici, čini se, stvaraju opći ili nediferencirani pojam o izvanrednoj snazi ili sposobnosti vođe. Izražavanjem ovog uvjerenja sljedbenici će ga vjerojatno “projicirati” na neki talent koji se tradicionalno, ili pak konvencionalno, smatrao nadnaravnim. Karizmatička legitimacija preko vjere u osobitu osobnu nadarenost vođe može nastati transformacijom, u duhu vjernika, jednog elementa ili objekta vjere u drugi. Inicijalna vjera u “generaliziranu nadnaravnu sposobnost vođe”, bez obzira na to kako je izvedena, može biti transformirana u uvjerenje o njegovom posjedovanju “specifične nadnaravne vještine”. Obratno, vjera u specifično transcendentno svojstvo vođe, moguće izvedena iz direktne izloženosti vodi, ili indirektnom znanju o tomu da je ona pokazana, može biti “rastegnuta” u vjeru u vođinu opću svemoć. Iz ove vjere, drži A. R. Willner, može slijediti izvođenje specifične uvjerenosti u neku drugu transcendentnu ili nadnaravnu kvalifikaciju. Ovim “procesima transformacije i ekstenzije” može se objasniti kako političke vođe koje su bile “asocirane” s mitskim ili povijesnim herojima ili su izvele izvanredne podvige ili čuda, mogu steći “kredit osobnih moći”, koje, međutim, ne posjeduju, niti su bile manifestirane na bilo koji način. (Usp. Willner, 1984.; 129.)

Ne samo posjedovanje kvaliteta za koje se drži da su nadnaravne, čini da neki ljudi izgledaju nadljudski. Percepcije pojedinca u smislu da “transcendira normalno ili čak neuobičajeno” među ljudima, mogu nastati ako pojedinac posjeduje (ili misli da posjeduje) “izvanrednu količinu atributa” koje dijele svi ljudi. Ovo je osobito točno ako se radi o atributu koji je nekako asociran s moći ili s latentnom moći. Izvanredna količina “odlučnosti” čini se bliže moći i nadljudskom nego što je to slučaj s izvanrednom količinom “šarma”. A odlučnost i šarm odlikuje inače “sve karizmatike” koji su njen predmet zanimanja. Jedan od atributa koji su “tjesno povezani” s percepcijom moći jest energija ili vitalnost. No,

“zbijske razine energije ili vitalnosti” manje su važne za svrhe “karizmatičke validacije”, nego vrste aktivnosti i načini njihova reklamiranja koji posreduju dojam neiscrpane energije ili nemalaksale vitalnosti. S tim u svezi mogli bismo navesti primjer Tuđmana koji igra tenis unatoč bolesti. Castro je, pak, u prvim mjesecima svoga režima “radio praktično bez spavanja 18 do 20 sati dnevno”. I njegovi maratonski TV govori projicirali su “auru nadljudske energije”. Gandhi posti i malo spava, a energija, unatoč silnim aktivnostima, ne opada. Percepcije o izvanrednoj energiji ili vitalnosti mogu se stvoriti kao rezultat najrazličitijih oblika aktivnosti — jedan indikator je Castrov neumorni rad. Ima, međutim, pojedinaca koji su sposobni za “dramatične eksplozije energije ili mahnite aktivnosti, praćene periodima iscrpljenosti” i, ako se radi o javnim ličnostima, onda se prve široko reklamiraju, a druge kriju. Dakako, to može zavesti promatrače na pogrešan put glede vitalnosti. Primjer za to je Mussolini. (Usp. Willner, 1984.; 140.) Isticanje vitalnosti naročiti značaj ima kad je vođa star, a u javnosti “kolaju” priče o njegovoj bolesti.

Napokon, atribut koji u velikoj mjeri “posreduje auru transcendentne moći” jest intelekt i obrazovanost. Gandhi je, primjerice, puno znao i bio je “pravi intelektualac”. Ostale vođe, o kojima piše A. R. Willner, bili su ljudi od akcije, no bili su u stanju do informacija i ideja doći žurnim čitanjem ili iz drugih izvora, a nerijetko i zahvaljujući odličnom pamćenju. Oni su stoga davali dojam da posjeduju intelektualnu moć i “nevjerojatno širok raspon znanja”. (Usp. Willner, 1984.; 144.)

Karizmatički su skloni stvarati niz novih tijela s loše razgraničenim nadležnostima. Nadležnost se nerijetko preklapa, a nedostaje i koordinacija. U slučaju sukoba među tijelima vlasti, a oni nisu rijetki, vođa se javlja kao arbitar, te se tako stvara dojam kod podvlašćenih da ih “samo on” može spasiti krize. Doduše, umnožavanje raznih tijela može biti i posljedica uvećane državne intervencije u gospodarski i društveni život. No, ne smije se apstrahirati ni vođina želja da spriječi razvoj “subordiniranih centara moći”, da održava “alternativne izvore informacija” i, napose, da osigura konačnu kontrolu. Promičući rivalstvo, vođa stvara i osjećaj ovisnosti kod svojih podređenih, te njihovu potrebu da mu se obraćaju. Podređeni pak nastoje da vođa prilikom arbitriranja presudi u njihovu korist. To, također, jača lik “sveznajućeg ili svemogućeg” vođe komu svi moraju ići i od koga sve odluke u konačnici moraju uslijediti. (Usp. Willner, 1984.; 180.)

Zahvaljujući karizmatičkoj fascinaciji, vođa sljedbenicima (pristašama) može narediti da “iziđu na izbore ili na ulice”. Vođa s njima “može raditi što hoće” (demonstracije, bojkot, nasilje i prijetnje budućim nasiljem). Karizmatička kontrola dijela pristaša (sljedbenika) dopušta vođi “veću fleksibilnost” nego vođama bez karizme. Istina, karizmatički može izgubiti nešto podrške ako pravi “oštre zaokrete”, ili ako se čini da djeluje suprotno ranije proklamiranim principima. Ipak, “karizmatički orijentirane pristaše”

vjerojatno će ostati s njim, i on na veliku većinu njih može računati i u neposrednoj budućnosti. (Usp. Willner, 1984.; 184.)

Gdje su granice karizme? U “otvorenom ili čak parcijalno otvorenom političkom sustavu”, status i resursi onih koji se protive karizmatiku ili politici koju on vodi, mogu ograničiti “domašaj karizmatiskog doprinosa”. Tip pravila političkog sustava može također ograničiti uporabu karizme. Karizma je sama rijetko bila dostatna za “potpuno preuređenje društva ili revoluciju”. Granice karizme određene su djelomično i onim što vođa izabere ili ne izabere da učini i sredstvima koja koristi ili odbacuje u eksploataciji karizme. Ne mogu se, naime, “svi ciljevi simultano postići”. Vođa može, primjerice, pre naglašavati stvaranje nacije, a zapostavljati gospodarski razvoj. Granica karizme, prema A. R. Willner, jest i u tome što vođa ne može neprestano putovati “naokolo”, te stoga “eksploatira” radio i TV i na taj način “projicira” karizmu. A komuniciranje preko posrednika “može utanjiti karizmu”. Čini se problematičnom ta teza, budući da su masovni mediji, između ostaloga, omogućili fascinaciju podvlaštenih karizmatikom i uspon diktatorskih režima. Bez radija, Hitlerov uspjeh, primjerice, bio bi nezamisliv. Konačno, krajnja je granica karizme “u mogućnosti da vođu svrgne vojska”. Ako je, dakako, jedinstvena u namjeri. (Usp. Willner, 1984.; 194.)

“Pozitivni” je doprinos karizme u tomu što je potaknula politički aktivizam mnogih koji su bili “apolitični ili apatični”; dakle, omogućila je rast političke participacije. To, dakako, nije vodilo “autonomnom i obrazovanim” političkom rasuđivanju (slučaj nacionalsocijalizma, fašizma i staljinizma). Navike su, međutim, političke participacije “ostale” i mogle bi se kanalizirati u razne druge pravce. Druga konzekvenca karizme, makar ne neizbježno izravna, jest “smanjenje socijalnih i statusnih nejednakosti”. Ukratko, uglavnom “povećana cirkulacija elita i socijalna mobilnost”. Karizma, također, povećava uzajamno “etničko poznavanje i toleranciju” u multinacionalnim zajednicama. Karizmatik, naime, “popularizira nadnacionalne simbole” općenito, a napose tamo gdje je “etnička šarolikost”. “Negativna” strana karizme je, između ostaloga, u tomu što ograničava razvoj političke kulture. (Usp. Willner, 1984.; 195 i d.)

4. Dvadeseto stoljeće je nedvojbeno “vrijeme karizme” (Schweitzer). U ranijim stoljećima, čini se, nije postojala “takva galaksija” karizmatiskih vođa. U kakvom su odnosu poredak s demokratskom legitimacijom i karizma? Karizmatisko vodstvo je u pravilu strano demokraciji, a kad se javi, sklono je “podrivati” demokraciju, između ostaloga, uz pomoć demagogije i zloporabe plebiscita. Karizmatisko vodstvo je inherentno diktatorsko, zato što sam vođa “determinira političke mjere”. Naime, on govori izmanipuliranim masama u što moraju vjerovati i što moraju činiti. (Usp. Schweitzer, 1984.; X.) Takav tip vodstva najčešće se javlja u patrijarhalnom tipu kulture (bivša Jugoslavija je paradigmatičan slučaj), u kojem postoji izražena sklonost obogotvorenja političkih vođa zbog niske kulturne i civilizacijske razine stanovništva. Tu sklonost za obogotvorenje raznih očeva

domovine i nacije potiče moćna propagandna mašinerija pod posvemašnjom kontrolom režima. Zahvaljujući dugoj tradiciji manje-više stabilnog političkog poretka, odgovarajućoj kulturnoj i civilizacijskoj razini, većina se zapadnoeuropskih društava uspješno “odhrvala” vodama koji su skloni zlouporabiti vlastitu karizmu i suspendirati temeljne institucije liberalnodemokratskog poretka. Ne treba, dakako, apstrahirati ni mehanizme “teže i protuteže”, koji su brana karizmatičkoj zlouporabi vlasti. Karizma je u takvom tipu poretka podređena i limitirana institucijama u kojima su ozbiljene ideje “vladavine prava” i “pravne države”, ali i vrijednosti poput, primjerice, jednakosti pred zakonom, tolerancije, narodne suverenosti, ljudskih prava. Pojava takvih karizmatika, kao što su Hitler i Mussolini, čini se da predstavlja izvanrednu pojavu u kontekstu zapadnoeuropskih društava.

Politički sustav Republike Hrvatske bitno obilježava karizmatička legitimacija. Kult vođe i obogotvorenje ličnosti Predsjednika Republike dovelo je u pitanje normalno funkcioniranje institucija političkog sustava, napose Sabora. On je danas *de facto* marginaliziran i služi kao institucija kvazidemokratske legitimacije autokratskog režima. Bitno je narušeno načelo podjele vlasti, budući da sve institucije, pa čak i pravosuđe, moraju provoditi “jedinstvenu državnu politiku” koja se, dakako, kreira od strane Predsjednika države i uskog kruga nove političke oligarhije. Evidentan je izostanak političke odgovornosti (osim, dakako, vođi), što je uostalom bila jedna od karakteristika ranijeg režima. Daljnji problem, a što također predstavlja naslijeđe iz bivšeg režima, jest politizacija vojnog i policijskog aparata, odnosno njihovo pretvaranje u partijski instrument. Angažiranje velikog broja ljudi (vojni i policijski aparat ima, prema nekim procjenama, oko 100.000 zaposlenih djelatnika), unatoč prestanku ratnih djelovanja, jedan je od indikatora birokratizacije vlasti. Gubljenje oslonca i podrške u biračkom tijelu vlast, dakle, nastoji kompenzirati represivnim aparatom uz, naravno, instrumentalizaciju ideologijskih aparata, napose masovnih medija. Aktualni režim omogućio je beskrupulozno bogaćenje politički podobnih tajkuna, odnosno pljačku nacionalnog bogatstva koje je stvarano u razdoblju od 50-ak godina. Kolektivism, odnosno nacija (pojmljena kao biološka kategorija), uz državu, predstavljena je kao temeljna vrijednost kojoj je sve podređeno, a pojedinac i njegova autonomija nemaju nikakvu vrijednost. Pojedince se nastoji uputiti na lažnu sigurnost kolektiva, zajednice, kojoj je na čelu, po ideologijskom samorazumijevanju — karizmatik (*pater familias*). To su bitna obilježja predmodernog mentaliteta. Modernizacija hrvatskog društva pretpostavlja stoga autonomnog i racionalnog pojedinca koji će biti u stanju procjenjivati vlastite postupke i za njih i odgovarati. No, to su procesi koji će zahtijevati “rad” najmanje dvije do tri naredne generacije. Spektakularni rezultati na planu prevladavanja još uvijek dominantnog patrijarhalnog kulturnog obrasca, koji je, čini se, jedan od temelja karizmatičke legitimacije, ne mogu se postići u razmjerno kratkom vremenskom razdoblju.

Literatura

- Biblija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987.
- Blažević, Robert, *Politički poretki i legitimitet*, Pravni fakultet Rijeka, Rijeka, 1995.
- Boff, Leonardo, *Crkva, karizma i vlast*, Stvarnost, Zagreb, 1987.
- Cognar, Yves, Karizmatička obnova i teologija Duha Svetoga, *Svesci*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1983., 49.
- Dokumenti, Drugi vatikanski koncil, *Dogmatska konstitucija Lumen gentium o Crkvi*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1970.
- Goetze, Dieter, *Castro-Nkrumah-Sukarno*, Dietrich Reimer Verlag, Berlin, 1977.
- Ivančić, Tomislav, Sv. Klara kao karizmatik svoga vremena, u Kačić: *Zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja*, sv. 26, Split, 1994.
- Jukić, Jakov, Karizmatički pokret — odraz religioznog buđenja, *Crkva u svijetu*, 1982., 2.
- Kolarić, Juraj, Odnos vlasti i karizme kroz povijest, *Bogoslovna smotra*, 1989., 1-2.
- Lindholm, Charles, *Charisma*, Blackwell, Cambridge, 1990.
- Lipp, Wolfgang, *Stigma und Charisma*, Dietrich Reimer Verlag, Berlin, 1985.
- O'Connor, Edw. D., Karizma i institucija, *Svesci*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1972.-1973., 21-24.
- Schweitzer, Arthur, *The Age of Charisma*, Nelson's Hall. inc., Chicago, 1984.
- Tomić, Celestin, *Karizma i karizmatici*, Obnovljeni život, 1976., 4.
- Vugdelija, Marijan, Najizvrsniji put (1 Kor 13), u: *Zbornik radova*, Služba Božja, sv. 2., Makarska, 1991.
- Weber, Max, *Privreda i društvo*, t. I-II, Prosveta, Beograd, 1976.
- Willner, Ann Ruth, *The Spellbinders. Charismatic Political Leadership*, Yale University Press, 1984.
- Wilson, R. Brayan, *The Noble Savages, The Primitive Origins of Charisma and Its Contemporary Survival*, University of California Press, Berkeley — Los Angeles — London, 1975.

Robert Blažević

DEMOCRACY AND CHARISMA

Summary

The term *charisma* was first used in theological writings. In the Old-Testament literature, the term occurs only twice. However, in the New Testament it occurs seventeen times. It is used by St. Paul in the First Letter to the Corinthians, in the Letter to the Romans, in the Second Letter to the Corinthians. In the political context, the word *charisma* has been lavishly used in the analyses of national-socialist and stalinist regimes. Charismatic legitimation is, primarily, a feature of various types of dictatorships and not of democratic, constitutional states. This is probably why charismatic aspects are so notorious in most contemporary social theory.